

"העתון הציוני המדיני הראשון"

Das einige Israel

מרדכי פרנקל

הפך "המגיד" לשופרה של תנועת "חובבי ציון". גורדון סיפר לקוראי "המגיד" על ספרי הרבנים אלקלעי וקלישר וכן על משה הס.² החל משנת 1867 ליווה "המגיד" גם את פעילותו המדינית של הרב יוסף נטונק:

גיליון 12, י"ג באדר ב' תרכ"ז (20.3.67), עמ' 93 — הרב קלישר מדווח על נסיעות נטונק.

גיליון 17, כ"ו בניסן תרכ"ז (1.5.67), עמ' 131 — מכתב מאת מנחם פרחי מרוסצ'וק, על נסיעות נטונק.

גיליון 25, כ"ג בסיוון תרכ"ז (26.6.67), עמ' 197 — דיווח מקושטא מאת חיים רפאל באנאני.

גיליון 28, כ"ד בתמוז תרכ"ז (17.7.67), עמ' 219 — מכתב מאת הרב אלקלעי על פגישות נטונק בקושטא.³

גיליון 31, ו' באב תרכ"ז (7.8.67), עמ' 243-4 — מכתב מאת חיים נחמיאס משבאץ על דבר שליחות בקושטא.⁴

גיליון 48, י"ד בכסלו תרכ"ח (11.12.67), ללא מספר העמוד, מכתב מנטונק ב"הוספה".⁵

כעבור שנים פירסם נטונק מאמר בשם "הייעוד הלאומי לישראל", תחת השם הבדוי "בן לאום ישראל", שהופיע ב-4 המשכים, בגיליונות הבאים של "המגיד":

גיליון 46, כ"א בכסלו תרמ"א (17.11.80), עמ' 387-9.

גיליון 50, כ' בטבת תרמ"א (28.12.80), עמ' 424.

גיליון 51, כ"ז בטבת תרמ"א (29.12.80), עמ' 431-2.

גיליון 1, כ' בשבט תרמ"א (5.1.81), עמ' 3-2.

למאמר זה, על ארבעת חלקיו, הוסיף עורך "המגיד" את ההערה הבאה:

כותב המאמר הזה הנהו אחד מרבני חכמי הדור, אשר עשה לו שם תפארה ע"י חבריו בשפתי העמים, שהוציא אור בעניני חכמה הרבה; ביחוד נלחם כל ימיו בעט סופר... ע"ד [על דבר] יעודנו הלאומי... לפני שנים רבות השתדל בכל כוחו לטובת "יישוב ארץ ישראל" והיה בקונסטנטינופול כירת תוגרמה וידבר עם הסולטאן ושרי מלכותו אודות הענין הנשגב ההוא.

כתבי הרב יוסף נטונק נשמרו בידי המשפחה, הועברו מדור לדור והופקדו בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (אצ"מ, 97 A). כך התגלו פרטים נוספים, שהפיצו אור על דברים בלתי ידועים עד כה ומהם נתקבל אישור גם על העתון ועל תוכנו.⁶

"העתון הציוני המדיני הראשון" — כך כינה ד"ר יוסף פטאי, הסופר והחוקר היהודי-הונגרי הנודע את שבועונו של הרב יוסף נאטאנעק-נטונק "Das einige Israel". (תרגום מילולי: "ישראל האחד"). בתרגום הופשי: "ישראל גוי אחד").¹ כותרת המשנה שלו היתה: בטאון (קול קורא) לאיחוד ישראל". לידה מובאה בעברית "והיו אחד בידיו", (יתוקאל ל"ז, י"ט) ובהמשך "ולשמירת ערכיו הדתיים". העורך והמו"ל: הרב יוסף נטונק. לאחר מכן: פרטים על מחירי המנויים, כתובת המערכת, מחירי המודעות, תוכן הגיליון. מקום ההופעה: פשט (בודפשט). מספר העמודים: 16 בכל גיליון. משך ההופעה: מה-16 במאי 1872, להוציא שבוע אחד, עד ה-4 ביולי 1872. גודל העמוד: 17x26 ס"מ. מגמת העתון: אחדות דעות וקידום רעיון יישוב ארץ ישראל. שפת העתון: גרמנית. הוא כוון למשכילים קוראי גרמנית, והודפס באותיות גותיות, תוך ציטוטים וקיצורים בעברית. (כשנטונק נשאר נאמן לשפת המקור ואינו מקמץ בהוצאות). בגיליון השביעי — האחרון לפי ידיעתנו — הכותרות באותיות רומיות.

"עשה לו שם תפארה"

במחצית השנייה של המאה ה-19, בעקבות תנועת ההשכלה, הופיעו עתונים במרכזים יהודיים בארצות שונות — הן בשפת המקום, הן ביידיש והן בשפה העברית. בשל חוסר התעניינות הקהל היהודי לא זכו כתבי העת הללו לאריכות ימים. המו"לים העדיפו ללכת בתלם, לשביעות רצונן של הממשלות. לעתים לא היתה להם ברירה, שכן רשיון ההוצאה לאור ניתן בתנאי הממשלה (לדוגמה "הכרמל"). העורכים השתדלו שעתונם יהיה מעניין והביאו חומר מגוון: חדשות, ידיעות כלליות בעלות עניין לקהל הקוראים, מאמרים על נושאים שונים מן העולם הרחב וכן ידיעות מקומיות, מכתבים מקהילות יהודיות, ספרות יפה ומכתבי קוראים למערכת. כאשר לנושאים מהעולם היהודי, העורכים הציגו גישה שמרנית, אך עם זאת פתחו אשנב למערב, לרעיונות ההשכלה ולעולם המודרני. על התעוררות לאומית לא יכלו לקרוא מנויי עתונים אלה עד שנות ה-80, כיוון שהעורכים נרתעו מלהביע דעתם בנושא השנוי במחלוקת. אבל היו גם חריגים.

החל משנות ה-60 תמך דוד גורדון ב"המגיד" ומ-1868 פרץ סמולנסקין ב"השחר" ב"חברת יישוב ארץ ישראל". במרוצת הזמן

"ישראל גוי אחד"

תנועות פוליטיות אינן נוצרות יש מאין. לגיבוש דיעות ועקרונות דרוש זמן, לעתים אף שנים. זה קרה גם בקרב עם ישראל בכל הקשור להתעוררות התחושה הלאומית, שהיתה תהליך הולך וגובר. על כך מעידים הפירסומים מאותה התקופה.

במכתבו אל משה הס מ-1862 שלא נמצא (קיים רק מכתב התשובה של הס מ-7 באוגוסט 1862 אל נטונק), העלה נטונק מחשבה על הוצאת עתון, שיהיה מוקדש לקידום רעיון ישוב ארץ ישראל.

הס אכן משבח את הרעיון במילים אלה:

... אחרת היה, אילו מחשבתו המצוינת של כבודו היתה נתונה להגשמה ולו היתה אפשרות ליסד במזרח עתון יהודי, למען התחיה הלאומית הישראלית..."

אך נטונק היה עסוק כל העת בפעילות לקידום תוכנית ההתיישבות וחיפוש דרך מדינית להוצאתה אל הפועל. אף שהיה מודע לחשיבות העתון, כאחד ממרכיבי הפצת הידע של רעיון התודעה הלאומית וכמניע לרעיון שיבה למולדת, נותר נושא העתון במשך זמן ממושך בגדר תוכנית בלבד.

הנסיעות ברחבי אירופה, הרצאות התעמולה בשם "חברת יישוב ארץ ישראל" מיסודם של ד"ר ת.צ. לוריא והרב צ.ה. קלישר, הפולמוס הבלתי פוסק בין שני המחנות – האורתודוקסים והמתבוללים – הן בכתב והן בעל פה; פעולת השכנוע בחברת "כל ישראל חברים" בדבר הקמת בתי ספר חקלאיים בארץ ישראל, הכנת קונגרס של אוהדי רעיון ההגירה ויישוב ארץ ישראל; ניהול השיחה עם שר החוץ התורכי בקושטא באביב 1867 – כל אלה דחו שוב ושוב את רעיון הוצאת העתון. למרות שמחלתו של נטונק אילצה אותו לחדול מכל פעולה הכרוכה במאמץ פיזי, כוח רצונו לא נשבר. את מקום נאומיו הגלגלים תפש הקולמוס במאבק הפצת התודעה הציונית המדינית. עתה הגיע תורו של העתון.

התנאי הראשון: אחדות העם. אחדות אומרת כוח, היכול לעזור לסובלים מדיכוי, רדיפה ועוני במזרח אירופה. הכוונה לאחדות באה לביטוי בכותרת "ישראל גוי אחד". "המגיד" הודיע על הופעת השבועון של נטונק בכ"ה באייר תרל"ב (5 ביוני 1872) בזו הלשון:

כימים האלה הגיעו לידנו שתי החבורות הראשונות ממכ"ע [מכתב עת] שבועי חדש. היז"ל [יוצא לאור] ע"י הרב החכם מהר"ר [מורנו הרב] יוסף נטונק נ"י [נרו יאיר] בעיר פשט [חלק מהעיר בודפשט]. שמו של מכ"ע הוא: "דאס אייניגע איוראעל" (ישראל גוי אחד). מטרה נשגבה ומאוד נעלה מציב לו המז"ל בפעילותו ההיא: לאחד ולקרב את הנפרדים...

הרב יוסף נטונק, עורך העתון

"Das einige Israel" הופיע 7 פעמים, בתאריכים 16, 23 ו-30 במאי, 9, 16 ו-23 ביוני וב-4 ביולי 1872. כנראה עקב מספר המגויים הקטן ואולי בשל הופעתו קודם זמנו, נאלץ נטונק להפסיק את הדפסתו. רומזות לכך הקריאות להחתמה בגיליונות 6 ו-7.

ולהינות מפרי עמלם... הפתרון נעשה אפשרי ככמטה קסם על ידי הרעיון הפשוט: יישוב אחינו בארץ ישראל... תזהירו נא... יישוב ארץ ישראל על ידי אחינו הנרדפים והמדוכאים בכל מקום, הנאבקים בצרות וביסורים... יוגשם יישובם השקט והשלו במזרח... במולדת העתיקה, שנעזבה לפני זמן רב ושוב הם יציגו תוצאות יפות.¹¹ (הדגשות במקור)

נטונק המשיך בהצגת תוכניתו גם בגיליונות הבאים. בגיליון 3 מופיע מאמר ארוך, הנמשך גם בגיליון 4, תחת הכותרת "יישוב ארץ ישראל". עקב תוכנו הנועז – גיתן אף לומר מהפכני – 25 שנה לפני פירסום "מדינת היהודים" של הרצל והקונגרס הציוני הראשון – להלן קטעים אחדים, המורים על תרומתו ההיסטורית-פוליטית החשובה של הרב נטונק לרעיון הציוני:

במאמר בגיליון הקודם הצענו כפתרון היחיד והסופי לאחינו בני ישראל, בדבר השאלה היהודית ברומניה את ההגירה ההמונית מרצון ויישובם בארץ ישראל...

פיזור הנפש והעדר מטרה... והפלגנות הדתית [בקרב יהדות רומניה] הם רק אות נוספת למחלה... כל זה נובע מאותו מקור: נטישה מרצון וייתור מוחלט ולא צודק על הרעיון הלאומי של היהדות והתנכרות מהאדמה והתרבות [היהודית] בכלל...

... לאור שיקולים אלה, הייבים להגיע למסקנה, שעל ידי יישוב ארץ ישראל באמצעות אחינו, על ידי שיבתם לארצם המולדת, על ידי חזרה אל עיבוד האדמה המבוך תמיד, לא זו בלבד... שניתן להביא עזרה והצלה מיידית [ליהדות רומניה], אלא ברעיון זה ובהגשמתו טמונה גם רוחה אמיתית לכלל ישראל...

על ידי תביעה להחזרת המקור הקדמון האמיתי ופריחה לאומית בריאה, המהווה את זכות קיומו המדיני והרתי, עם ישראל היה צריך בעצמו להגיע שוב להסכמה ולכיוון אחיד של רוחו ושאיפותיו, [למצוא] שקט והערכה, שאבדו לו יחד עם עצמאותו המדינית...¹²

"למה אתה מסתתר?"

בגיליון 3 הופיעה במסגרת "תיבת המערכת" פניית העורך אל הרב קלישר ואל מר ח.י. מקוטש בבקשת תמיכה בעתון בזו הלשון (בעברית במקור): "למה אתה מסתתר בעת הפעולה? אם לא עכשיו אימתי? איחל למועצותיך מבלי התמהמה."

ובהמשך: מגיליון 2 ו-3 יוכלו להיווכח על התמדתו בדבר יישוב ארץ ישראל ומאמצינו להשיג השתתפות ערה לאותה מטרה גם בהונגריה. אנו מבקשים מכב' לטובת רעיון נכבד זה... להיות פעילים בחוגים רחבים להפצת עתוננו...¹³

נביא קטעים מהמשך המאמר, בגיליון 4:

...במאמרים קודמים שמנו לאל למדי את כל ההתנגדויות ששללו ביצוע הרעיונות שאנחנו דוגלים בהם: יישוב אחינו בארץ ישראל, או שהיו יכולים להעלות הגשמת ההצעה הזו. כן הוכחנו, שהדבר מושגת גם על עקרונות תורתנו האלוהית, שעברה בירושה, ומאידך, אפשר להתאים לכל עקרונות הכלכלה המדינית-לאומית המודרנית...¹⁴

כבר במאמר הראשון (התחלת המאמר חסרה), מציג המחבר את "מלחמות היהודים" כאסון לעתידה של היהדות. הגיע הזמן שהיהודים, שפרשו מהיהדות המקורית, יתעוררו מתרדמתם ויתאחדו ליצירת אומה עצמאית. נטונק מנסח במשפט אחד את הפתרון:

מנהיגות דת לוחמת קיימת בכל מקום – ועלות פעולותיה היתה מספיקה ליצירת מקום מקלט להצלת אחינו ומעל לכל, להקמת מקומות עבודה כנסיכויות לאורך הדנובה, שהיו עשירים לשפר את מצבם החברתי.⁸

במאמר "יהדות רומניה והמדינאות", ממשיך המחבר לרמוז על סיכוי לשינוי בחיי היהודים המדוכאים. למרות הפעילות הדיפלומטית של הקונסול האמריקני, התערבותו של אדולף פֶּרְמֶיֶה מְכִי"ח והזדקקותה של העתונות האירופית הליברלית, על אף הכל מצב היהודים במזרח אירופה לא שופר. שונאי היהודים לא הושפעו כלל מדעת ציבור המשכילים. תקום אפוא היהדות, בעלת העבר המפואר, ותתארגן לפעולה לעזרת האחים בצרה ותדאג להושיט להם סיוע והגנה.

...היהדות כולה חייבת להתגייס לרעיון ההצלה, למחשבה הצומחת מרוח היהדות עצמה ומתורתה...⁹

במאמר "האגודה הגרמנית היהודית" מברך הרב נטונק את רצון ההתארגנות בקרב היהודים, כחיקוי חיובי לנוהג של סימני התקופה. היהדות תעמוד לפני התפוררות טוטלית, אם לא תצליח להתאחד וליצור רעיון, שיהיה בכוחו לעצור תופעה זו. אחר שהמחבר מפרט את פעולות כ"ח, הוא מוסיף בהערה, בתחתית העמוד:

דבר זה [הקמת חברת כ"ח] קדם לייסוד ה"חברה ליישוב ארץ ישראל". אך המייסדים עצמם לא היו מסוגלים לייצג את רעיונותיהם כלפי חוץ, בהתמדה הנדרשת – בהעדר ביטאון משלהם. העתון "Das einige Israel" ישתדל להביא להבנה הדדית בין התומכים הרבים של "חברת יישוב ארץ ישראל", כדי לתת [לחברה] כיוון מעשי...¹⁰

תוצאות יפות במולדת העתיקה

בהמשך למאמר בגיליון הראשון, המשיך נטונק לפתח את רעיונו בדבר העלייה לארץ ישראל. במאמר ארוך יותר בגיליון השני (עמ' 20-24) "הפתרון לשאלת היהודים ברומניה" כתב המחבר, כי ברומניה הנחשלת, בה משק המדינה בנוי על חקלאות נצלנית, אין תקווה לשיפור מצבם הכלכלי של היהודים. בתנאים אלה שום התערבות חיצונית לא תביא לשינוי. זה צריך לבוא מתוך החברה היהודית, להתאחד לצעד מכריע וליזום רעיון הצלת יהודי אירופה המזרחית. וכך הוא כתב:

... ולכן, אין לאחינו העניים והמרודים, שהם לכאורה חופשיים כציפורי דרוו על פי החוק ברומניה, אמצעי הצלה יותר מלכד ומכריע מההגירה החופשית ההמונית ויישובם על קרקע בחולה... שיוכלו להתפרנס

Mr. 4.

Pest, 6. Juni 1872 (5632).

1. Jahrg.

Das einige Israel

Organ zur Einigung Israels (Ezech. 37, 19.) והיו אחד בידי
und
Wahrung seiner religiösen Wahrheiten.

Redacteur u. Herausgeber: **Rabbiner Josef Natonek**

Man prannumerirt bei der Administration: große Feld-Gasse Nr. 17, oder mittelst Postanweisung: Ganzjährig 8 fl., halbjährig 4 fl., vierteljährig 2 fl., für Lehrer 1 fl. 50 kr. Beiträge und Correspondenzen sind zu richten an die Redaction: Große Feldgasse Nr. 17.

Inserate: Die Blatttheile oder deren Raum 8 kr. inklusive Stempelgebühr. Bei wiederholter Inserierung bedeutend ermäßigt. Bestellungen befördert die Buchhandlung der **Gebrüder Rosenberg** in Pest, Universitäts-Gasse Nr. 2.

Inhalt: Leitartikel: Religion und Theokratie im Judenthum. — Die Kolonisation Palästinas II. — Zeitungsnachrichten. — Feuilleton (Fortsetzung). — (Genrebild, Fortsetzung). — Inserate.

גיליון מס' 4 מיוני 1872. לאחר גיליון מס' 7 הפסיק העתון את הופעתו

...אלפי גולדונים מגיעים מדי שנה בשנה לירושלים לכלכלת הולכי בטל וקבצנים... בעוד שלמען חינוכו של הדור הצעיר לא נעשה דבר... מחשבתנו מכוונת דווקא לחינוך נוער בעל יכולת זה, ויש להפנות את דעות אחינו לארץ ישראל ולמצב שם, כי רק על ידי הקמת בתי ספר חקלאיים ועל ידי יישובם בממדים רחבים ניתן לעזור. אנו מסתמכים על המכתב המצורף, שנתן השגריר התורכי לשעבר בווינה בשנת 1867, כמכתב המלצה לעורך שבועון זה... ממנו מתברר, שהשער העליון (כינאי לממשלה בקושטא) אינו מתנגד כלל לשאיפותינו...¹⁵

בהמשך המאמר יוצא המחבר באריכות נגד חסרי האמונה, שלפי דעתם, יהודים אינם מסוגלים לעבוד בחקלאות ועבודת האדמה וזה להם לחלוטין. הוא מוכיח, כי אבותינו היו עובדי אדמה וגם בימים אלה (המחצית השנייה של המאה ה-19) ישנם יהודים רבים, החוכרים אחוזות, שוכרים אדמות מהגויים ומגיעים להישגים ולהצלחות בתחום זה. נוסף לכך מתרעם הרב נטונק על שיטת ה"חלוקה" הרווחת בארץ ישראל:

ברומניה, היו הגורם העיקרי שהביא להכרתו של עורך העתון בצורך ההתארגנות היהודית הלאומית. גם אם תוצאות הרעיון אחרו לבוא, הגרעין שנזרע נבט וצמח כעבור שנים.

העתון דגל בהשגת פתרון מדיני ויש לראות בכך את ראשיתה של הציונות המדינית לעתיד לבוא. היה בעתון משום נדבך נוסף לפועליו הקודמים של הרב יוסף נטונק למען רעיון שיבת ציון.

הנה כי כן, עיקרי הציונות המדינית, שנוסחו בקונגרס הציוני הראשון בבזל ב-1897, באו לידי ביטוי נחרץ בדיעותיו ובכתביו של הרב נטונק עוד מתקופת "מבשרי הציונות", דהיינו 25-30 שנה לפני הרצל.

★ ★ ★

1. ד"ר יוסף פטאי, חזיון הרצל, מהדורה מורחבת, ירושלים תשכ"ב, עמ' 28.
2. ראה: מנוחה גלבוש, לקסיקון העתונות העברית, ירושלים 1992, עמ' 124.
3. דב פרנקל, ראשית הציונות המדינית המודרנית, חיפה 1959, עמ' 101, 111-110.
4. שמואל הכהן וינגרטן, הרב יוסף נטונק, ירושלים חש"ג, עמ' 44-45.
5. פרנקל, שם, עמ' 115.
6. שם, עמ' 7.
7. שם, עמ' 97, אצ"מ, A97/38.
8. גיליון 1, עמ' 4, התרגומים לעברית הם שלי, מ.פ.
9. שם, עמ' 6. ההדגשה במקור.
10. שם, עמ' 12.
11. שם, עמ' 22-24.
12. גיליונות 3-4 (עמ' 38-41 ו-53-56 בהתאמה).
13. גיליון 3, עמ' 47.
14. שם, עמ' 53.
15. שם, עמ' 55.
16. שם, עמ' 89.

בהערה מביא המחבר את מכתב ההמלצה של השגריר אל חצר השולטן.

בגליון 6 הופיע מאמר ארוך וכותרתו: "שאלת היהודים והעתונות". כאן ביקר נטונק כמה עתונים, שכתבו אמנם על השאלה היהודית ובמיוחד על בעיות יהדות רומניה באותם הימים, אך מחברי המאמרים לא העמיקו וכתבו רק על עזרה כספית.

כתב נטונק בסוף המאמר, בשם המערכת:

... אנו אומרים, שעבור האוכלוסיה היהודית ברומניה, ההופכת למיותרת הן מבחינה לאומית-כלכלית והן מבחינה הומניטרית, יכול לצמח אושר מהגידה תוך רצון תופשי לארץ ישראל, שמכל מקום, לה ניתנת באופן טבעי רוב אהדה. לא כאן המקום לפרש את כל הנימוקים, המדברים בעד הרעיון המשחרר היחיד, שלא פעם פירסמנו בעתוננו; אך אנו יכולים כבר להצביע כאן על הצעדים, שהנהיגה חברת כ"ח בפריז, בדבר יישוב ארץ ישראל, על קיום בית ספר לחקלאות ליהודים ביפו [מקווה ישראל] ולבסוף על הסיכוי להפקעת שטח חקלאי גדול, שיועבר אחר סיום המשא ומתן, האמור להתקיים עם הממשלה התורכית...¹⁶

30 שנה לפני הרצל

האמנם התכוון "Das einige Israel" להיות "הביטאון הציוני המדיני הראשון"? נטונק אינו מכריז על כך בגלוי, אך כל מלה ופסוק שצוטטו ממאמריו לעיל, מעידים על רצונו לעורר את הרגש הלאומי בקרב היהודים. הרב נטונק מסכם במאמריו, כי עתיד היהדות תלוי רק בעם ובמנהיגיו. אם ברצון היהודים לעורר ולפתח את הכרתם הלאומית, העוברת כחוט השני בתולדות העם ובכל כתביו הקדמונים, עליהם להתאחד ולהגשים את חזרתם למולדת הישנה. כמו בכתביו הקודמים, כך גם בעתונו, דרש נטונק לחזק את הצד הלאומי ביהדות לצד האמנה הדתית.

הפרעות באירופה המזרחית באותה עת וכן הנגישות ביהודים